

6 Εθνικισμός και εθνική ενοποίηση

Ο εθνικισμός υπό τις μορφές που εμφανίστηκε στην Ευρώπη τον 19ο αιώνα μπορεί δίκαια να χαρακτηριστεί ο ισχυρότερος όλων των -ισμών που εξετάσαμε μέχρι τώρα. Ο εθνικισμός συνεχίζει να στοιχειώνει την ευρωπαϊκή φαντασία μέχρι σήμερα, στον 21ο αιώνα. Στη σύγχρονη Ευρώπη υπήρξαν ιδεολογίες που βασίζονταν στην κοινωνική τάξη και σε διαφορετικές οικονομικές φιλοσοφίες, οι οποίες ανταγωνίστηκαν τον εθνικισμό, αλλά αποδείχθηκαν λιγότερο ισχυρές και ανθεκτικές, αναμφίβολα διότι εν μέρει, ο εθνικισμός ελλόχευε ακόμα και στις ψυχές των κοινωνικών επαναστατών. Ο πασίγνωστος αφορισμός του Λένιν στις αρχές του 20ού αιώνα, σύμφωνα με τον οποίο «κάτω από κάθε κομμουνιστή κρύβεται ένας μεγάλος ρώσος εθνικιστής», αποτυπώνει με αφοπλιστική ειλικρίνεια αυτή την πραγματικότητα.

Προβλήματα ορισμού

Οι ιστορικοί διαφωνούν για τη μοναδικότητα του σύγχρονου ευρωπαϊκού εθνικισμού, αλλά και για την εποχή στην οποία πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες του φαινομένου. Ήδη στον Μεσαίωνα εντοπίζονται ιδέες που μοιάζουν με μακρινούς συγγενείς των σύγχρονων εθνικιστικών ταυτοτήτων, όμως στα τέλη του 19ου αιώνα ο ευρωπαϊκός εθνικισμός εμφάνισε ιδιαίτερα και νέα χαρακτηριστικά, το κυριότερο εκ των οποίων ήταν η επιτυχία των σύγχρονων εθνών-κρατών να κινητοποιήσουν και να συσπειρώσουν τον πληθυσμό τους γύρω από εθνικιστικά ζητήματα, αλλά και να συγκεντρώσουν την εξουσία στα χέρια εθνικών ηγετών και κυβερνήσεων. Τα νεοσύστατα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη αυτοπροσδιορίζονταν συνήθως με βάση τις διαφορές τους σε σχέση με ανταγωνιστικά έθνη. Για παράδειγμα, ο ευρωπαϊκός εθνικισμός των αρχών του 19ου αιώνα χαρακτηριζόταν από αντιγαλλισμό, υπογραμμίζοντας την «πνευματική» ανωτερότητα των άλλων εθνών έναντι της επιπολαιότητας και της κατάρτισης των Γάλλων. Οι συναισθηματικοί δεσμοί του κάθε έθνους βασίζονταν κυρίως στη θεω-

ρούμενη απειλή που εκπροσωπούσε ο εκάστοτε Εχθρός, χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των -ισμών· οι γάλλοι εθνικιστές, ειδικά μετά το 1871, έστρεψαν τα βέλη τους κυρίως κατά των Γερμανών και των Εβραίων, ενώ ο παραδοσιακός Εχθρός της Γαλλίας ήταν οι Άγγλοι.

Οι ιστορικοί του σύγχρονου εθνικισμού έχουν μοιραστεί σε δύο κλάδους, σε αυτόν που εστιάζεται στον πολιτικό-ιδεολογικό εθνικισμό (ο οποίος προτάσσει την πίστη στα αφηρημένα ιδεώδη που αποτυπώνονται σε γραπτά συντάγματα, όπως στο γαλλικό μοντέλο) και σε αυτόν που εστιάζεται στον φυλετικό-προγονικό-γεωγραφικό εθνικισμό (που δίνει έμφαση στην κοινή καταγωγή και τις κοινές ρίζες των κατοίκων της εκάστοτε επικράτειας, δηλαδή «στο αίμα και στο έδαφος», κατά τη γερμανική φράση «Blut und Boden»). Στα λεξικά, οι περισσότεροι ορισμοί του σύγχρονου εθνικισμού αναφέρονται σε ένα κυρίαρχο έθνος-κράτος, οι πολίτες του οποίου έχουν συναίσθηση της κοινής ταυτότητάς τους με βάση εξωτερικά γνωρίσματα (σωματότυπος ή «φυλή») ή/και κοινές πολιτικές αρχές, κοινή γλώσσα και κοινό πολιτισμό (συχνά και κοινή θρησκεία), καθώς και κοινή ιστορική εμπειρία. Οι ευρωπαίοι εθνικιστές του 19ου αιώνα υποστήριζαν ότι οι περιοχές στις οποίες είναι θαμμένα τα κόκαλα των προγόνων τους τους ανήκουν δικαιοματικά.

Κρίνοντας με βάση τα δεδομένα στις αρχές του 21ου αιώνα, πολλές εθνικιστικές αξιώσεις του 19ου αιώνα φαντάζουν προβληματικές, ιδίως όσον αφορά τους ισχυρισμούς των εθνικιστών περί κοινής καταγωγής και φυλετικής καθαρότητας. Στην Εισαγωγή αναφερθήκαμε σε ορισμένες σημαντικές συνέπειες των ασαφών γεωγραφικών συνόρων πολλών υποτιθέμενων εθνών-κρατών. Σχεδόν όλοι οι εθνικισμοί, λοιπόν, συνοδεύονταν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από αλυτρωτικές βλέψεις, διεκδικήσεις γειτονικών περιοχών, τις οποίες όφειλαν να «απελευθερώσουν» και εν συνεχεία να προσαρτήσουν στη χώρα τους, εκεί όπου πίστευαν ότι δικαιωματικά ανήκαν, έστω κι αν ο πληθυσμός τους ήταν πολυεθνικός. Η δέσμευση προσάρτησης (ή ανάκτησης) τέτοιων περιοχών ήταν βασικός στόχος των περισσότερων εθνικιστικών κινημάτων, ακόμα και σε περιοχές στις οποίες η πλειονότητα του πληθυσμού ανήκε σε διαφορετική εθνότητα.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο εθνικισμός εμφάνιζε πολλές εκλεκτικές συγγένειες με το ρομαντισμό· και οι δύο, για παράδειγμα, πρέσβευαν ότι η ζωή των ανθρώπων ολοκληρώνεται και αποκτά ανώτερο νόημα όταν συνδέεται με κάποιον πανεθνικό στόχο. Παρότι η θέση αυτή ερχόταν σε σύγκρουση με τον θεμελιώδη ατομισμό του φιλελευθερισμού, ο εθνικισμός συνδεόταν επίσης με το φιλελευθερισμό, ειδικά στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι εθνικοί στόχοι θεωρούνταν από πολλούς κομμάτι του θεϊκού σχεδίου, και πάλι σε αντίθεση με τα κοσμικά θεμέλια του φιλελευθερισμού· από την οπτική των φιλελευθέρων, η εθνική ενότητα δεν είχε μεταφυσικό χαρακτήρα και περιλάμβανε κοσμικές προτεραιότητες, όπως η εισαγωγή εθνικής νομοθεσίας και ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας, με στόχο την προαγωγή της οικονομικής ανάπτυξης. Οι αλυτρωτικές βλέψεις των εθνικιστών ανέδειξαν πολλά ακανθώδη και αμφιλεγόμενα ζητήματα, τα σημαντικότερα, ίσως, εκ των οποίων ήταν να δοθεί ένας ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας «λαός» και να απαντηθεί το ερώτη-

μα σχετικά με τη δυνατότητα συνένωσης δύο διαφορετικών λαών. Ελάχιστη συναίνεση υπήρχε σε αυτά τα ζητήματα, καθώς όμως η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας κέρδιζε διαρκώς έδαφος έναντι του παραδοσιακού δόγματος της ελέω Θεού βασιλείας, ο ορισμός του λαού είχε καθοριστική σημασία για τη νομιμοποίηση του έθνους-κράτους. Ωστόσο, δεδομένου του ψηφιδωτού εθνών, γλωσσών και θρησκευτικών ομάδων που απάρτιζαν τον πληθυσμό σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, η πρόκληση ήταν να αποφασιστεί ποιοι λαοί έχουν το δικαίωμα της εθνικής αυτοδιάθεσης, δηλαδή ποιοι δικαιούνται να έχουν δικό τους έθνος-κράτος και ποιοι όχι.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι περισσότεροι παρατηρητές συμφωνούσαν ότι Γάλλοι και Γερμανοί ήταν δύο ανεξάρτητοι λαοί· οι μεν Γάλλοι διέθεταν ήδη έθνος-κράτος με μακρά παράδοση, ενώ οι Γερμανοί δεν είχαν μεν αντίστοιχη κρατική παράδοση, όμως διέθεταν κοινή γλώσσα και κοινό πολιτισμό, οπότε γινόταν δεκτή η αξίωσή τους για τη δημιουργία ενιαίου κράτους στη σύγχρονη εποχή. Αντιθέτως, ελάχιστοι Ευρωπαίοι αναγνώριζαν στους Εβραίους ή στους Τσιγγάνους την ιδιότητα του κυρίαρχου ευρωπαϊκού έθνους, που δικαιούται το δικό του σύγχρονο έθνος-κράτος. Οι Εβραίοι και οι Τσιγγάνοι ήταν παρείσακτοι, καθώς ούτε ευρωπαϊκή καταγωγή είχαν, ούτε μετείχαν στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ήταν επίσης δύο ομάδες με μικρό πληθυσμό, χωρίς στρατιωτική ισχύ και χωρίς ικανότητα να προστατεύσουν την όποια επικράτεια διεκδικούσαν. Επιπλέον, οι πληθυσμοί τους ήταν διασπαρμένοι και δεν αποτελούσαν πουθενά την πλειονότητα. Τέλος, δεν είχαν ούτε τάξη χωρικών, ούτε πιτλούχους ευγενείς, σε μια εποχή κατά την οποία οι περισσότεροι θεωρούσαν πως η ύπαρξη αγροτικής τάξης και αριστοκρατίας που να έχουν ιστορικούς δεσμούς με τη χώρα συνιστούσαν βασικά χαρακτηριστικά ενός γνήσιου ευρωπαϊκού λαού.

Ποια ήταν όμως η επικρατούσα άποψη για άλλες εθνικές ομάδες, όπως οι Βάσκοι, οι Σλοβάκοι ή οι Ουκρανοί; Οι Βάσκοι αποτελούσαν ασφαλώς ξεχωριστή ομάδα ή φυλή και είχαν μακραίωνους δεσμούς με τη γη στην οποία κατοικούσαν —για την ακρίβεια, δεσμούς αρχαιότερους από κάθε άλλο ευρωπαϊκό λαό—, όμως ο πληθυσμός τους ήταν υπερβολικά μικρός για να μπορούν να συγκροτήσουν ένα βιώσιμο, σύγχρονο έθνος-κράτος, οπότε θα ήταν προτιμότερο, σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, να ενωθούν με ένα υφιστάμενο μεγαλύτερο κράτος, ιδανικά την Ισπανία. Οι Σλοβάκοι και οι Ουκρανοί ήταν στη συντριπτική πλειονότητά τους χωρικοί και σε μεγάλο ποσοστό αγράμματοι, μιλούσαν τοπικές διαλέκτους, που τότε δεν θεωρούνταν γνήσιες, ολοκληρωμένες γλώσσες, ενώ με τα κριτήρια της εποχής διέθεταν πολύ περιορισμένη εθνική συνείδηση ως λαός με δική του ιστορία. Συνεπώς θα μπορούσαν κάλλιστα να απορροφηθούν από τους «ιστορικούς λαούς» που τους περιέβαλλαν, όπως ήταν οι Μαγιάροι, οι Πολωνοί ή οι Ρώσοι. Οι περισσότεροι ηγέτες άλλων σλαβικών εθνοτήτων όπως οι Τσέχοι, ο πληθυσμός των οποίων ήταν πιο αστικός και μορφωμένος και διέθετε μεγαλύτερη κοινωνική πολυμορφία, θεωρούσαν ότι η επιβίωση και η διάσωση της ταυτότητας των λαών τους προϋπέθεταν την προστασία κάποιου ισχυρότερου πολιτικού σχηματισμού —όσον αφορά τους Τσέχους, της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων—, ο οποίος θα όφειλε όμως να είναι αρκούντως φιλελεύθερος ώστε να επιτρέπει στις εθνικές μειονότητες σημαντικό βαθμό αυτονομίας.

Μπορεί με βάση τις σημερινές πολυπολιτισμικές ευαισθησίες στις αρχές του 21ου αιώνα να μας προκαλεί αποστροφή η ιδέα της απορρόφησης των μικρότερων εθνών από τα μεγαλύτερα, όμως τον 19ο αιώνα ήταν ευρέως αποδεκτή και επιθυμητή. Ακόμα και φιλελεύθεροι του βεληνεκού του Τζον Στούαρτ Μιλ δεν μπορούσαν να διανοηθούν ότι τα μικρότερα έθνη θα ήθελαν έστω να διατηρήσουν την παραδοσιακή ή προνεωτερική ταυτότητά τους, την οποία ο ίδιος συνέδεε με τον παρωχημένο τοπικισμό, τις προκαταλήψεις και τη φτώχεια, εάν είχαν την επιλογή να υιοθετήσουν ανώτερες και πιο πολιτισμένες γλώσσες και πολιτισμούς. Όπως τονιζόταν τότε διαρκώς, στη Γαλλία πολλοί μη γαλλόφωνοι λαοί ή γαλλόφωνες φυλές, όπως οι (γερμανικής καταγωγής) Αλσατοί, οι (κελτικής καταγωγής) Βρετανοί και οι (σημιτικής καταγωγής) Εβραίοι, είχαν απεκδυθεί τις προνεωτερικές ταυτότητές τους και είχαν όλοι γίνει Γάλλοι. Και πάλι, σε αντίθεση με τις αρχές του 21ου αιώνα, πολλοί από αυτούς τους λαούς είχαν όντως πετάξει πρόθυμα τις προηγούμενες ταυτότητές τους, ορισμένοι μάλιστα με μεγάλη ανακούφιση, για να ξεφύγουν από το μικρόκοσμο των χωριών και των κωμοπόλεων και από τη μικρόνοια και τη μισαλλοδοξία των φορτικών ιερέων και ραβίνων τους.

Μπορούσε όμως το μέλος μιας φυλής να ενταχθεί σε μια διαφορετική φυλή επειδή απλώς το επιθυμούσε; Συχνά ξεχνάμε σήμερα πόσο ρευστή και ασαφής ήταν η έννοια της «φυλής» στις αρχές του 19ου αιώνα. Η ασάφεια αυτή άφηνε περιθώριο για τη συνένωση διαφορετικών φυλών, οι οποίες ενίοτε δημιουργούσαν μια εντελώς νέα φυλή. Ήταν επίσης εφικτό το άτομο να αλλάξει φυλετική ταυτότητα μόνο και μόνο επειδή αυτό επιθυμούσε – ίσως όχι ένας μαύρος να γίνει λευκός, αλλά τουλάχιστον να μεταπηδήσει σε κάποια συγγενή ευρωπαϊκή φυλή. Αυτή η έννοια της φυλής διέφερε σημαντικά από τον «επιστημονικό» ορισμό που διαμορφώθηκε σταδιακά στην πορεία του αιώνα, σύμφωνα με τον οποίο κάθε φυλή συνδέεται με αμετάβλητο σωματότυπο και εγγενή και σταθερή ιδιοσυγκρασία.

Στις ευρωπαϊκές γλώσσες, η λέξη «φυλή» (*Rasse, raza, razza* κτλ.) είχε παραδοσιακά πολύ διαφορετικές συνδηλώσεις, όμως στις περισσότερες ήταν χονδρικά συνώνυμη με τις λέξεις «ποικιλία», «είδος» ή «τύπος». Στα σύγχρονα ισπανικά, η λέξη «*la raza*» σημαίνει περίπου «το είδος μας» και έχει κυρίως πολιτισμικό περιεχόμενο, κάτι που προφανώς απέχει πολύ από τον ορισμό της φυλής με βάση εξωτερικά γνωρίσματα. Αλλά ακόμα και στα αγγλικά, παλαιότερες συνδηλώσεις της λέξης «*race*» διατηρήθηκαν στον 19ο, ακόμα και στον 20ό αιώνα. Η αγγλική λέξη «*race*» αναφέρεται στην έννοια της «ανθρώπινης φυλής» ή ακόμα και της «χριστιανικής φυλής». Ένας γνωστός βρετανικός θρησκευτικός ύμνος, που ανάγεται στον 18ο αιώνα, αναφέρει: «Ελεήμονα Θεέ μου, Σου δηλώνω... ότι γεννήθηκα μέλος της χριστιανικής φυλής» («*Lord, I describe it to thy grace... that I was born of Christian race*»).

Στο πνεύμα αυτό, ήταν κοινά αποδεκτό ότι ένα άτομο μπορούσε να ενταχθεί σε διαφορετικό λαό, να αλλάξει τις πεποιθήσεις του και να αφιερωθεί σε αυτόν. Στην περίπτωση των λέξεων «έθνος» και «λαός» υπάρχουν εντονότερες διαφορές από γλώσσα σε γλώσσα. Οι λέξεις «*Volk*» (στα γερμανικά), «*narod*» (στα ρωσικά) και «*peuple*» (στα γαλλικά) έχουν διαφορετικές συνδηλώσεις. Για παράδειγμα, η γερμα-

νική λέξη «Volk» απέκτησε πιο περιοριστικό (ή «ρατσιστικό») νόημα από τη γαλλική λέξη, ενώ η ρωσική λέξη «narod» έχει πιο συλλογική έμφαση σε σχέση τόσο με τη γερμανική όσο και με τη γαλλική λέξη (υποτίθεται ότι αυτοί που απάρτιζαν τον «narod» ήταν λιγότερο ατομιστές και λιγότερο εχθρικοί απέναντι στον καπιταλισμό).

Γενικότερα, οι Ευρωπαίοι της εποχής θεωρούσαν αυτονόητο ότι όσοι λαοί διέφεραν εξόφθαλμα από τους ίδιους, ειδικά αν κατάγονταν από πολύ μακρινούς τόπους, όπως οι Αφρικανοί ή οι Κινέζοι, δεν αποτελούσαν μέλη της ευρωπαϊκής φυλής. Μάλιστα ορισμένοι υποστήριζαν ότι είναι αδύνατον οι μη Ευρωπαίοι ακόμα και να μιλούν σωστά τις ευρωπαϊκές γλώσσες, εξαιτίας φυσικών φυλετικών διαφορών στη σωματική τους συγκρότηση (στα χείλη, τη γλώσσα και τον εγκέφαλο).

Ιδέες για το γερμανικό έθνος

Μετά το 1815, το γαλλικό έθνος αναδείχθηκε στο σημαντικότερο πρότυπο για τα άλλα σύγχρονα έθνη-κράτη. Όχι μόνο για το «εξάγωνο» σχήμα της χώρας του, την ποικιλόμορφη γεωγραφία και τα σαφή φυσικά σύνορά της, αλλά και για τον κομβικό ρόλο που είχε η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας στην ιστορία της. Τον 19ο αιώνα, η Γαλλία υιοθέτησε κοινή επίσημη γλώσσα και κουλτούρα, και χρησιμοποίησε ανά την επικράτεια ενιαίο νομοθετικό σύστημα, κοινό νόμισμα και ενιαία μέτρα και σταθμά, υπό την κεντρική διοίκηση του Παρισιού. Ασφαλώς, οι τοπικές ταυτότητες και διάλεκτοι δεν εξαφανίστηκαν, ειδικά στα χωριά και τις κωμοπόλεις, όμως το γαλλικό μοντέλο του «ενιαίου εθνικισμού», όπως έγινε αργότερα γνωστό, αποτέλεσε αντικείμενο ευρύτατου θαυμασμού και αντιγραφής, ιδίως στις λατινικές χώρες και στους κύκλους της σοσιαλιστικής Αριστεράς.

Όπως επισημάναμε όμως νωρίτερα, ο αντιγαλλισμός υπήρξε συστατικό στοιχείο του εκκολαπτόμενου εθνικισμού πολλών λαών της Ευρώπης. Ένας εξ αυτών ήταν οι Γερμανοί, οι οποίοι, έχοντας μακρά ιστορία πολιτικών διαιρέσεων, περιφρονούνταν ως αιθεροβάμονες, ονειροπόλοι, ποιητές και φιλόσοφοι. Αυτή η στάση σήμαινε ότι η αφύπνιση της γερμανικής συνείδησης χαρακτηριζόταν από το συναίσθημα του κατατρεγμένου και τον ισχυρισμό ότι η γερμανική γλώσσα και ο γερμανικός πολιτισμός είναι στοιχεία όχι μόνο ισάξια, αλλά και ανώτερα των γαλλικών. Όλα σχεδόν τα αναδυόμενα έθνη ανέπτυξαν ανάλογες πρακτικές διχοτόμησης ανάμεσα σε «Εμάς» και «Αυτούς» (δηλαδή, δαιμονοποίησης του Εχθρού). Όπως προαναφέραμε, για τους σλάβους και τους ιταλούς υπηκόους των Αψβούργων, ο καταπιεστικός Άλλος ήταν οι Αυστρογερμανοί. Αντίστοιχα, για πολλούς λαούς της ανατολικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα για τους Πολωνούς, ο καταπιεστικός Άλλος ήταν η Μεγάλη Ρωσία και οι δεσποτικοί τσάροι.

Όμως ποια θετικά χαρακτηριστικά αναδείκνυαν οι γερμανοί εθνικιστές, στην προσπάθειά τους να προσδιορίσουν και να εξυμνήσουν τον γερμανικό λαό (Volk); Η γλώσσα ήταν ασφαλώς σημαντική, όμως δεν υπήρχε συμφωνία για το ποια διάλεκτος έπρεπε να αναγνωριστεί ως η *επίσημη* γερμανική γλώσσα. Οι σύγχρονοι γλωσ-

σολόγοι τονίζουν ότι δεν υπάρχουν αυστηρά γλωσσολογικά κριτήρια με βάση τα οποία να μπορούμε να αποφανθούμε ότι η τάδε ή η δείνα εκδοχή των γερμανικών —ή οποιασδήποτε άλλης γλώσσας— είναι η «αυθεντική» και να υποβαθμίσουμε τις άλλες σε επαρχιακές διαλέκτους ή περιορισμένης αξίας ιδιώματα (όπως θεωρούνταν ευρέως τον 19ο αιώνα τα βαυαρικά, τα βαλλονικά ή τα γίντις).

Εντούτοις υπήρχαν παράμετροι που υποδείκνυαν μία γλωσσική εκδοχή ως πιο επιθυμητή ή πιο αξιοσέβαστη από τις άλλες, παράμετροι που σχετίζονταν συχνά με τη λογοτεχνία (π.χ. τα ιταλικά του Δάντη, τα αγγλικά της Βίβλου του Βασιλιά Ιακώβου ή τα γερμανικά της μετάφρασης της Βίβλου από τον Λούθηρο). Ακόμα όμως κι όταν επιτυγχανόταν ένα βαθμός συναίνεσης για την επιθυμητή μορφή της γλώσσας, το ζήτημα που προέκυπτε ήταν η επιβολή των νέων γλωσσικών προτύπων από το έθνος-κράτος, με κύριο μηχανισμό τα κρατικά χρηματοδοτούμενα σχολεία και πανεπιστήμια. Ωστόσο, μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα δεν υπήρχε ένα ενιαίο γερμανικό κράτος που να μπορεί να επιβάλει τέτοιους κανόνες ομοιομορφίας. Ενώ όμως διατηρήθηκαν τα τοπικά ιδιώματα, όπως και τα τοπικά λεξιλόγια, εντέλει αναγνωρίστηκαν ως κοινά αποδεκτό πρότυπο τα ανώτερα γερμανικά (Hochdeutsch).

Η διαφοροποίηση της γνήσιας (ή ανώτερης) γερμανικής γλώσσας από τις απλές τοπικές διαλέκτους άγγιζε και ένα άλλο μείζον πρόβλημα του γερμανικού εθνικισμού, τη διαμόρφωση των συνόρων του γερμανικού έθνους-κράτους, δεδομένου ότι οι κάτοικοι σε κάθε ξεχωριστό κράτος μιλούσαν διαφορετικές διαλέκτους. Την κατάσταση περιέπλεκε ακόμα περισσότερο η διασπορά γερμανόφωνων πληθυσμών σε πολύ μακρινές περιοχές της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, κυρίως σε περιοχές στις οποίες οι Μαγιάροι και οι Σλάβοι αποτελούσαν την πλειονότητα. Σημαντικοί πληθυσμοί Γερμανών ζούσαν μέχρι και στις όχθες του Βόλγα στη νότια Ρωσία. Συνέβαινε όμως και το αντίστροφο, σε περιοχές στις οποίες υπερετερούσε το γερμανικό στοιχείο υπήρχαν και πολυάριθμες μη γερμανικές κοινότητες, κυρίως Τσέχων, Δανών και Πολωνών.

Λαός, γλώσσα και κράτος: Χέρντερ και Χέγκελ

Επίσημες αρχές για να ορίσουν ποια ομάδα του πληθυσμού ή ποιες γλώσσες και διάλεκτοι ανήκαν σε κάθε φυλή ή λαό δεν υπήρχαν. Όμως πολλοί συγγραφείς και στοχαστές με μεγάλη επιρροή υποδείκνυαν τέτοιες διασυνδέσεις. Ο πιο σημαντικός εξ αυτών ήταν ο Γιόχαν Γκότφριντ φον Χέρντερ, ένας από τους πολλούς γερμανούς ρομαντικούς που εξέφραζαν απαρέσκεια για τη γαλλική κυριαρχία και τον κοσμοπολισμό του Διαφωτισμού. Ο Χέρντερ υποστήριζε ότι μόνο η βαθιά συναισθηματική ταύτιση του ατόμου με το λαό στον οποίο εκ γενετής ανήκει —σε συνδυασμό με την εφ' όρου ζωής εμβύθιση στη γλώσσα, τον πολιτισμό και την ιστορία του— του επιτρέπει να αποκτήσει την αυτοπεποίθηση που είναι αναγκαία προϋπόθεση της γνήσιας δημιουργικότητας. Η ιδιοφυΐα κάθε λαού, την οποία ο Χέρντερ ονόμαζε *Volksgeist* (κυριολεκτικά σημαίνει «πνεύμα του λαού») έπρεπε να καλλιεργείται και να γίνεται σεβα-

στή, όχι να περιφρονείται ή να καταστέλλεται, όπως συνέβαινε συχνά την εποχή της γαλλοκρατίας. Οι ιδέες του Χέρντερ συνδέθηκαν με τις προσπάθειες συγκέντρωσης των λαϊκών θρύλων και αφηγήσεων, ιδίως των χωρικών, οι οποίες θεωρούνταν ότι εξέφραζαν το γερμανικό πνεύμα στην πιο αυθεντική και αμόλυντη μορφή του.

Οι περισσότεροι ιστορικοί του ρατσισμού θεωρούν ότι ο Χέρντερ υπήρξε προπομπός του ρατσιστικού εθνικισμού, που μετεξελίχθηκε σε ναζισμό, όμως η ιδέα του *Volksgeist* δεν ήταν ρατσιστική, υπό την έννοια της απόδοσης ουσιαστικής σημασίας σε σωματικά γνωρίσματα ή διαφορές· το *Volksgeist* αναφέρεται στο πνεύμα, όχι στο σώμα. Επιπλέον, τα γραπτά του Χέρντερ διακρίνονται από πνεύμα ισότητας, καθώς πρεσβεύουν τη γερμανική μοναδικότητα, όχι όμως τη γερμανική ανωτερότητα έναντι των άλλων λαών. Αυτός είναι εξάλλου ένας από τους λόγους για τους οποίους οι ιδέες του διαδόθηκαν ευρέως και έγιναν δεκτές από εθνικιστές εκτός Γερμανίας, κυρίως στις σλαβικές χώρες. Πράγματι το έργο του περιλαμβάνει πολλές εικασίες για το πώς το κλίμα, η γεωγραφία και η ιστορική εμπειρία σμιλεύουν στο πέρασμα των αιώνων έναν *Volk*, όμως οι ιδέες του ήταν μάλλον φιλολογικές παρά επιστημονικές, καθώς επικεντρώνονταν στη γλώσσα, τη λογοτεχνία και τις ιστορικές παραδόσεις. Πέραν τούτου, το έργο του είναι λιγότερο πολεμικό και πιο καλοπροαίρετο από εκείνο πολλών μεταγενέστερων ρατσιστών, αν και αναμφίβολα ο Χέρντερ απεχθανόταν τη γαλλική επιρροή και αλαζονεία.

Ένας ακόμα πιο σημαντικός γερμανός στοχαστής, της επόμενης γενιάς, ήταν ο φιλόσοφος Φρίντριχ Βίλχελμ Χέγκελ, ο οποίος ξεχώρισε για την ευρύτητα και το βάθος της σκέψης του, αν και το ύφος της γραφής του ήταν συχνά υπερβολικά δυσνόητο. Θα πούμε περισσότερα για τον Χέγκελ όταν θα αναφερθούμε στον Καρλ Μαρξ. Προς το παρόν θα περιοριστούμε στις ιδέες του σχετικά με την ανάδειξη των εθνών-κρατών τον 19ο αιώνα. Ο Χέγκελ έβλεπε τα έθνη-κράτη ως φορείς αλλαγής και προόδου, επιτεύγματα του ορθολογισμού (*Vernunft*) στην ιστορία. Όπως πολλοί μελετητές έχουν εντοπίσει στις ιδέες του Χέρντερ μια πρώιμη μορφή ρατσισμού, έτσι και πολλοί άλλοι πιστεύουν ότι η πολιτική σκέψη του Χέγκελ εξυψώνει το πρωσικό κράτος σε βαθμό «λατρείας».

Αυτή η τάση εκφράστηκε και από τον Ότο φον Μπίσμαρκ, τον μετριοπαθή κρατιστή ηγέτη που ενοποίησε τη Γερμανία, όμως οι ιδέες του Χέγκελ υιοθετήθηκαν με πάθος και εφαρμόστηκαν με διαβόητο τρόπο από μερίδα γερμανών εθνικιστών, ο κυριότερος εκ των οποίων ήταν ο ιστορικός Χένριχ Τράιτσκε (γνωστότερος ίσως για τις αντισημικές πραγματείες που δημοσίευσε στα τέλη της δεκαετίας του 1870). Ο Χέγκελ συνέβαλε καθοριστικά στην εμπέδωση της ενισχυόμενης ιδέας ότι ένας λαός χρειάζεται το δικό του έθνος-κράτος για να νιώσει ολοκληρωμένος και να κατακτήσει τους στόχους του ορθολογισμού. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι στόχοι αυτοί στη φιλοσοφία του Χέγκελ περιλαμβάνουν, αναπόφευκτα, τα στοιχεία της βίας και των κακουχιών, καθώς το παλαιό καταστρέφεται και δίνει τη θέση του στο νέο, ακολουθώντας σε γενικές γραμμές τη σκέψη βρετανών στοχαστών όπως ο Μάλθους.

Ο Χέρντερ πέθανε το 1803 και ο Χέγκελ το 1831, δηλαδή αρκετές δεκαετίες πριν από την ίδρυση του σύγχρονου γερμανικού έθνους-κράτους. Στις αρχές του 19ου αιώ-

στή, όχι να περιφρονείται ή να καταστέλλεται, όπως συνέβαινε συχνά την εποχή της γαλλοκρατίας. Οι ιδέες του Χέρντερ συνδέθηκαν με τις προσπάθειες συγκέντρωσης των λαϊκών θρύλων και αφηγήσεων, ιδίως των χωρικών, οι οποίες θεωρούνταν ότι εξέφραζαν το γερμανικό πνεύμα στην πιο αυθεντική και αμόλυντη μορφή του.

Οι περισσότεροι ιστορικοί του ρατσισμού θεωρούν ότι ο Χέρντερ υπήρξε προπομπός του ρατσιστικού εθνικισμού, που μετεξελίχθηκε σε ναζισμό, όμως η ιδέα του *Volksgeist* δεν ήταν ρατσιστική, υπό την έννοια της απόδοσης ουσιαστικής σημασίας σε σωματικά γνωρίσματα ή διαφορές· το *Volksgeist* αναφέρεται στο πνεύμα, όχι στο σώμα. Επιπλέον, τα γραπτά του Χέρντερ διακρίνονται από πνεύμα ισότητας, καθώς πρεσβεύουν τη γερμανική μοναδικότητα, όχι όμως τη γερμανική ανωτερότητα έναντι των άλλων λαών. Αυτός είναι εξάλλου ένας από τους λόγους για τους οποίους οι ιδέες του διαδόθηκαν ευρέως και έγιναν δεκτές από εθνικιστές εκτός Γερμανίας, κυρίως στις σλαβικές χώρες. Πράγματι το έργο του περιλαμβάνει πολλές εικασίες για το πώς το κλίμα, η γεωγραφία και η ιστορική εμπειρία σμιλεύουν στο πέρασμα των αιώνων έναν *Volk*, όμως οι ιδέες του ήταν μάλλον φιλολογικές παρά επιστημονικές, καθώς επικεντρώνονταν στη γλώσσα, τη λογοτεχνία και τις ιστορικές παραδόσεις. Πέραν τούτου, το έργο του είναι λιγότερο πολεμικό και πιο καλοπροαίρετο από εκείνο πολλών μεταγενέστερων ρατσιστών, αν και αναμφίβολα ο Χέρντερ απεχθανόταν τη γαλλική επιρροή και αλαζονεία.

Ένας ακόμα πιο σημαντικός γερμανός στοχαστής, της επόμενης γενιάς, ήταν ο φιλόσοφος Φρίντριχ Βίλχελμ Χέγκελ, ο οποίος ξεχώρισε για την ευρύτητα και το βάθος της σκέψης του, αν και το ύφος της γραφής του ήταν συχνά υπερβολικά δυσνόητο. Θα πούμε περισσότερα για τον Χέγκελ όταν θα αναφερθούμε στον Καρλ Μαρξ. Προς το παρόν θα περιοριστούμε στις ιδέες του σχετικά με την ανάδειξη των εθνών-κρατών τον 19ο αιώνα. Ο Χέγκελ έβλεπε τα έθνη-κράτη ως φορείς αλλαγής και προόδου, επιτεύγματα του ορθολογισμού (*Vernunft*) στην ιστορία. Όπως πολλοί μελετητές έχουν εντοπίσει στις ιδέες του Χέρντερ μια πρώιμη μορφή ρατσισμού, έτσι και πολλοί άλλοι πιστεύουν ότι η πολιτική σκέψη του Χέγκελ εξυψώνει το πρωσικό κράτος σε βαθμό «λατρείας».

Αυτή η τάση εκφράστηκε και από τον Ότο φον Μπίσμαρκ, τον μετριοπαθή κρατιστή ηγέτη που ενοποίησε τη Γερμανία, όμως οι ιδέες του Χέγκελ υιοθετήθηκαν με πάθος και εφαρμόστηκαν με διαβόητο τρόπο από μερίδα γερμανών εθνικιστών, ο κυριότερος εκ των οποίων ήταν ο ιστορικός Χένριχ Τράιτσκε (γνωστότερος ίσως για τις αντισημιτικές πραγματείες που δημοσίευσε στα τέλη της δεκαετίας του 1870). Ο Χέγκελ συνέβαλε καθοριστικά στην εμπέδωση της ενισχυόμενης ιδέας ότι ένας λαός χρειάζεται το δικό του έθνος-κράτος για να νιώσει ολοκληρωμένος και να κατακτήσει τους στόχους του ορθολογισμού. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι στόχοι αυτοί στη φιλοσοφία του Χέγκελ περιλαμβάνουν, αναπόφευκτα, τα στοιχεία της βίας και των κακουχιών, καθώς το παλαιό καταστρέφεται και δίνει τη θέση του στο νέο, ακολουθώντας σε γενικές γραμμές τη σκέψη βρετανών στοχαστών όπως ο Μάλθους.

Ο Χέρντερ πέθανε το 1803 και ο Χέγκελ το 1831, δηλαδή αρκετές δεκαετίες πριν από την ίδρυση του σύγχρονου γερμανικού έθνους-κράτους. Στις αρχές του 19ου αιώ-

να, οι πολιτικοί ακτιβιστές συμμετείχαν σε ατέρμονες συζητήσεις για τον ορισμό του λαού, του έθνους και του κράτους. Όπως προείπαμε, οι αντιπρόσωποι στη Συνέλευση της Φρανκφούρτης υπέδειξαν, έπειτα από μακρές διαβουλεύσεις, ως λύση στο ζήτημα της γερμανικής ενότητας τη δημιουργία μιας μοναρχικής και όχι δημοκρατικής «Μικρής Γερμανίας» (Klein Deutschland). Μονάρχης θα αναγορευόταν ο βασιλιάς της Πρωσίας και το νέο κράτος θα συνένωνε πολλά μικρότερα κράτη της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, όχι όμως και τους Γερμανούς που ζούσαν εντός της επικράτειας των Αψβούργων. [Όσοι υποστήριξαν την ένταξη των γερμανόφωνων που ζούσαν στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων στο ενιαίο γερμανικό κράτος εκπροσωπούσαν τη λύση της «Μεγάλης Γερμανίας» (Gross Deutschland), όμως ο αριθμός τους συρρικνώθηκε μετά το 1848, όταν κατέστη σαφές πόσο ανέφικτη ήταν η λύση που υποδείκνυαν.]

Σλαβικές ταυτότητες

Ο πανσλαβισμός υπήρξε εν μέρει αποτέλεσμα της αντίδρασης των Σλάβων στις επεκτατικές βλέψεις των Γερμανών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Είναι ενδεικτικό ότι η άρνηση των Τσέχων της Βοημίας (μιας δυτικής επαρχίας της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων) να στείλουν αντιπροσώπους στη Συνέλευση της Φρανκφούρτης ήταν ο καταλύτης για τη σύγκλιση της Πρώτης Πανσλαβικής Συνέλευσης στην Πράγα τον Ιούνιο του 1848. Οι περισσότεροι από αυτούς εκπροσωπούσαν σλαβικές ομάδες που ζούσαν στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων, υπήρχαν όμως και ορισμένοι πολωνοί αντιπρόσωποι από περιοχές εκτός Αυστροουγγαρίας, όπως και νότιοι Σλάβοι από τη Βαλκανική Χερσόνησο, οι οποίοι εκπροσωπούσαν περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι περισσότεροι αντιπρόσωποι στην Πανσλαβική Συνέλευση τάσσονταν υπέρ της παραμονής εντός της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων (γι' αυτό και ονομάστηκαν «Αυστροσλάβοι»). Ενώ πράγματι επιζητούσαν μεγαλύτερη αυτονομία, ο φόβος της απορρόφησής τους από τους Γερμανούς (στη Δύση) ή τους Ρώσους (στην Ανατολή) τους έκανε να αναγνωρίζουν την ανάγκη «προστασίας» που θα τους παρείχε μια πιο φιλελεύθερη, όπως προαναφέραμε, Αυτοκρατορία των Αψβούργων, έναντι της προοπτικής πλήρους ανεξαρτησίας τους ως κυρίαρχου έθνους-κράτους.

Τον Ιούνιο του 1848, σχεδόν κάθε προοπτική δημιουργίας επίσημης και αναγνωρισμένης Πανσλαβικής Ένωσης, έστω και τόσο χαλαρής όσο η Γερμανική Συνομοσπονδία μετά το 1815, φάνταζε ιδιαίτερα μακρινή για πολλούς λόγους. Η σλαβική Ευρώπη διακρινόταν από μεγαλύτερη θρησκευτική και γλωσσική ποικιλομορφία σε σχέση με τη γερμανική Ευρώπη. Επιπλέον, οι σχέσεις ανάμεσα στους καθολικούς Πολωνούς και τους ορθόδοξους Ρώσους ήταν εχθρικές. Εξάλλου, ο μεγάλος στόχος των πολωνών εθνικιστών των αρχών του 19ου αιώνα ήταν να αποτινάξουν το ζυγό της τσαρικής αυτοκρατορίας και να αντιστρέψουν το διαμελισμό της χώρας τους. Πέραν τούτου, για τους Μεγάλους Ρώσους ο πανσλαβισμός συνοδευόταν από την ιδέα της προστασίας των «Μικρών Αδελφών» της Ρωσίας στα δυτικά και νοτιοδυτικά από

τους Γερμανούς, τους Μαγιάρους και τους Τούρκους. Οι Πολωνοί όμως δεν είχαν καμία διάθεση να δεχθούν μια τέτοια προστασία· έβλεπαν τους Ρώσους περισσότερο σαν μεγάλους νταήδες παρά σαν μεγάλους αδελφούς.

Ενδεικτικό των πολλών παραδοξοτήτων του σλαβικού εθνικισμού είναι το γεγονός ότι ένας από τους κορυφαίους εκπροσώπους του τσεχικού εθνικισμού και του αυστροσλαβισμού, ο ιστορικός Φράντισεκ Παλακί, είχε εκδώσει το 1836 την ιστορία των Τσέχων στα γερμανικά, δηλαδή στη γλώσσα στην οποία διάβαζαν τότε οι περισσότεροι καλλιεργημένοι Τσέχοι. Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Τσέχοι, ο πιο αστικοποιημένος σλαβικός λαός, έβλεπαν με θαυμασμό τον υψηλό πολιτισμό της Γερμανίας, ενώ θεωρούσαν τη Ρωσία απελπιστικά αντιδραστική. Αλλά και σε ολόκληρη την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, οι Γερμανοί αντιμετωπίζονταν από τους περισσότερους Σλάβους με ένα μείγμα θαυμασμού για τον πολιτισμό τους και φόβου για την πολιτική τους, ενώ οι Σλάβοι φοβούνταν ακόμα περισσότερο τους Ρώσους, απαξιώνοντας όμως τον πολιτισμό τους. Η καταστολή της εξέγερσης των Ούγγρων το 1849 από τα τσαρικά στρατεύματα παγίωσε τον διάχυτο φόβο ότι ο τσαρικός δεσποτισμός θα απέτρεπε κάθε προοδευτική εξέλιξη των λαών που κατοικούσαν σε περιοχές γειτονικές της Ρωσίας.

Στην ίδια τη Ρωσία, εθνικιστικές εξάρσεις συγκρίσιμες ως προς τα αιτήματα και τη διάδοσή τους με τον εθνικισμό των Τσέχων ή των Πολωνών σημειώθηκαν σχετικά καθυστερημένα. Τη δεκαετία του 1830 εμφανίστηκε ένα ετερόκλητο κίνημα, που έγινε γνωστό ως «σλαβοφιλία» και εκφράστηκε αργότερα στο έργο του μεγάλου ρώσου μυθιστοριογράφου και δοκιμιογράφου Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι. Σύμφωνα με τον Ντοστογιέφσκι, η σλαβική ψυχή του απλού λαού (*narod*), τον οποίο διέκρινε μεγάλη πνευματικότητα, γενναιοδωρία και συνεργατικότητα, έπρεπε να καλλιεργηθεί και να προστατευθεί από τη διαφθορά της Δύσης. Παρ' όλα αυτά, πολλοί ρώσοι διανοούμενοι γνώριζαν σε βάθος και έτρεφαν μεγάλο σεβασμό για την υψηλή γερμανική κουλτούρα.

Νότια Ευρώπη: Λατινικές ταυτότητες

Παρ' όλο που η Ισπανία ήταν πρότυπο ενιαίου κράτους ήδη από τις αρχές της νεότερης εποχής, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα απείχε πολύ από το να μπορεί να χαρακτηριστεί επιτυχημένο, σύγχρονο έθνος-κράτος, ιδίως με βάση τα κριτήρια της λαϊκής αποδοχής, της συγκεντρωτικής διοίκησης και της στρατιωτικής ισχύος. Η Ισπανία διέθετε σχεδόν ιδανικά φυσικά σύνορα, άρα ο στόχος της γεωγραφικής ένωσης δεν απασχόλησε ιδιαίτερα τους ισπανούς εθνικιστές. Μάλλον αμελητέες ήταν και οι αλυτρωτικές βλέψεις τους σε βάρος των γειτονικών χωρών, της Γαλλίας και της Πορτογαλίας. Το μεγαλύτερο και πιο δύσκολο πρόβλημα, το οποίο εξακολουθεί να ταλανίζει ακόμα και σήμερα την Ισπανία, σχετιζόταν με τις απαιτήσεις για αυτονομία ή/και ανεξαρτησία των περιφερειών, κυρίως στην Καταλονία και τη Χώρα των Βάσκων. Το πιο επείγον πρόβλημα για τους ισπανούς εθνικιστές τον 19ο αιώνα ήταν η αντιστροφή της καταστροφικής παρακμής της Ισπανίας μετά τη χρυσή εποχή του 17ου αιώνα

(Siglo de oro). Έκτοτε η Ισπανία είχε κάνει δειλά μόνο βήματα εκσυγχρονισμού, και μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της ήταν φτωχό και αγράμματο. Όπως σημειώσαμε στο Κεφάλαιο 2, η Ισπανία δεν ανήκε στις μεγάλες δυνάμεις την εποχή του Συνεδρίου της Βιέννης, και δεν κατάφερε ποτέ να ξαναγίνει μεγάλη δύναμη τους επόμενους δύο αιώνες, αν και στα τέλη του 20ού αιώνα ξεκίνησε μια εντυπωσιακή αναγέννηση υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ένας άλλος λαός, φτωχός και παρακμασμένος πια, που είχε γνωρίσει όμως ημέρες μεγάλης δόξας, ο ιταλικός, κατοικούσε σε μια χώρα με επίσης σαφή φυσικά σύνορα και ονειρευόταν την εθνική παλιγγενεσία (Risorgimento). Είναι αβέβαιο εάν τα όνειρα αυτά των καλλιεργημένων ελίτ άγγιζαν τις μάζες της ιταλικής υπαίθρου, όμως είναι σαφές ότι στην Ιταλία απουσίαζαν πολλές από τις προϋποθέσεις που θεωρούνταν αναγκαίες για ένα σύγχρονο έθνος. Καταρχάς τη δεκαετία του 1860, το 90% και πλέον των Ιταλών μιλούσε αμοιβαία ακατανόητες τοπικές διαλέκτους. Αλλά και η φυλή, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, δεν λειτουργούσε ενοποιητικά. Ενώ ήταν αναπτυγμένη η αίσθηση της ένδοξης προγονικής καταγωγής, εξίσου διαδεδομένη ήταν η αντίληψη ότι στο πέρασμα των αιώνων είχαν γίνει τόσο εκτεταμένες επιμειξίες ανάμεσα στους ντόπιους κατοίκους της ιταλικής χερσονήσου και στους λαούς από άλλες περιοχές της Μεσογείου ώστε η ιδέα της φυλετικής καθαρότητας αντανakλούσε ελάχιστα την πραγματικότητα. Πολλοί βόρειοι Ιταλοί θεωρούσαν ότι οι νότιοι Ιταλοί ανήκαν σε διαφορετικές, κατώτερες φυλές.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η συνείδηση κοινής εθνικής ταυτότητας στην Ιταλία ήταν εντελώς αδιαμόρφωτη, παρά τη βραχεία περίοδο τυπικής ενότητας της βόρειας, της κεντρικής και της νότιας Ιταλίας επί Ναπολέοντα. Πέραν τούτου, παρά τα ιδιαίτερα σαφή φυσικά σύνορα της ιταλικής χερσονήσου συνολικά, η εσωτερική γεωγραφία της ευνοούσε τον κερματισμό των Ιταλών, με τα Απέννινα Όρη, τα οποία εκτείνονται από τον Βορρά ως τον Νότο κατά μήκος της ανατολικής ακτογραμμής της, να συμβάλλουν στην απομόνωση χωριών και πόλεων που βρίσκονταν σε απόσταση από τις ακτές.

Η έννοια της εθνικής ταυτότητας ως «φανταστικής κοινότητας» ταιριάζει ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ιταλίας του 19ου αιώνα. Στη διάδοση των ιδεών αυτής της φανταστικής κοινότητας ιδιαίτερα καταλυτικός ήταν ο ρόλος του Τζουζέπε Μαντσίνι. Γεννημένος το 1805, δύο χρόνια μετά το θάνατο του Χέρντερ, ο Μαντσίνι συνδύασε τις ιδέες του γερμανού θεωρητικού με τις ιδέες άλλων στοχαστών, σε ένα εξαιρετικά καλογραμμένο έργο, το οποίο είχε όμως γράψει στα γαλλικά. Ο Μαντσίνι ανήκε στους στοχαστές που πίστευαν ότι ο εθνικισμός έχει να επιτελέσει μια λυτρωτική αποστολή, και τις δεκαετίες του 1830 και του 1840 συμμετείχε ενεργά στο υπόγειο κίνημα εθνικής αφύπνισης των Ιταλών. Ίδρυσε μία από τις μεγαλύτερες και ισχυρότερες εθνικιστικές οργανώσεις της χώρας, την οποία ονόμασε Νεαρή Ιταλία (La Giovine Italia), με στόχο τον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα κατά των αυστριακών επικυρίαρχων της χώρας. Παρότι ενέπνευσε πολλούς Ιταλούς, οι πρώτες προσπάθειές του απέτυχαν, ορισμένες παταγωδώς, με τον Μαντσίνι να αναδεικνύεται εντέλει σε ένα ακόμα παράδειγμα της ανικανότητας των ρομαντικών στην ενεργό πολιτική.

Ένας σύγχρονος του Μαντσίνι, ο Τζουζέπε Γκαριμπάλντι, ήταν ακόμα πιο γνωστός ως ιδιόρρυθμος και χαρισματικός άνθρωπος της δράσης. Η πιο δημοφιλής φυσιογνωμία του επαναστατικού εθνικισμού του 19ου αιώνα, συνιστούσε την επιτομή του ήρωα του ρομαντισμού. Ο Γκαριμπάλντι ανέπτυξε δράση τόσο στη Λατινική Αμερική όσο και στην Ευρώπη. Ο κόμης Καμίλο ντι Καβούρ, ο οποίος διετέλεσε πρωθυπουργός του Βασιλείου Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας από το 1852 μέχρι το θάνατό του, το 1861, ήταν ο πολιτικά ενεργός ομόλογος του Γκαριμπάλντι και θεωρείται ο πατέρας της σύγχρονης Ιταλίας. Αριστοκρατικής καταγωγής, αλλά με τις συνήθειες και την ιδιοσυγκρασία πρακτικού επιχειρηματία, ο Καβούρ εισήγαγε πολλές φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, ενώ ενθάρρυνε το εμπόριο και τη σύγχρονη βιομηχανία. Παρότι δεν ανήκε στους θαυμαστές του Γκαριμπάλντι (τα αισθήματα ήταν αμοιβαία), δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε ότι η ενοποίηση της Ιταλίας θα ήταν εφικτή χωρίς το συνδυασμό των ξεχωριστών ταλέντων και των δύο.

Η νέα ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη: Οι πόλεμοι στα μέσα του 19ου αιώνα

Τόσο ο Γκαριμπάλντι όσο και ο Καβούρ εκμεταλλεύτηκαν τις αλλαγές στην ευρωπαϊκή ισορροπία ισχύος. Οι επαναστάσεις του 1848 είχαν αμφισβητήσει πολλές παραδοχές της παλαιάς τάξης πραγμάτων, ενώ ακόμα και μετά την αντεπανάσταση του 1849-1850 το μέλλον της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας δεν ήταν καθόλου βέβαιο. Οι διαδοχικοί πόλεμοι από το 1854 μέχρι το 1871 και η ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας είναι τα ορόσημα μιας περιόδου κατάλυσης της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας, δηλαδή της ιδέας για αμοιβαία συνεννόηση των μεγάλων δυνάμεων. Την Ευρωπαϊκή Συμφωνία αντικατέστησε σαράντα με πενήντα χρόνια μετά το 1871 ένα νέο είδος ισορροπίας δυνάμεων, που χαρακτηρίστηκε από νέες συμμαχίες και σημαντικές ανατροπές στη σχετική ισχύ των μεγάλων ηπειρωτικών χωρών, με τη Γερμανία να ενδυναμώνεται και τη Ρωσία να αποδυναμώνεται ή, τουλάχιστον, να αδυνατεί να ακολουθήσει.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1850, η Γαλλία του Ναπολέοντα Γ' έδειχνε να αναλαμβάνει ξανά το ρόλο του παραχοποιοῦ της Ευρώπης, αυτήν τη φορά όμως όχι μέσω της εισβολής γάλλων στρατιωτών που τραγουδούσαν τη *Μασσαλιώπδα* σε άλλες χώρες. Ο Ναπολέων είχε ένα πιο ήπιο, αλλά και αντιφατικό όραμα, τασσόμενος υπέρ πολλών «σύγχρονων» ιδεών, όπως η ανάδειξη ενός νέου συστήματος εθνών-κρατών, αρχής γενομένης από την ενοποίηση της Ιταλίας. Στην πραγματικότητα, οι στόχοι του τη δεκαετία του 1850, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική, δεν ήταν ούτε ξεκάθαροι, ούτε συνεπείς. Όπως και ο θεός του, στην αρχή της εξουσίας του ο Ναπολέων είχε προχωρήσει σε διώξεις της Αριστεράς, εγκαθιδρύοντας μια δικτατορία που βασιζόταν σε ασαφείς υποσχέσεις, αλλά και σε εντυπωσιακές εκλογικές επιτυχίες. Το 1849, οι δεξιές τάσεις του αποκαλύφθηκαν πλήρως όταν έστειλε τον γαλλικό στρατό στην Ιταλία για να καταλύσει τη Ρωμαϊκή Δημοκρατία και να επαναφέ-

ρει στο θρόνο τον πάπα Πίο Θ'. Το πρώτο δείγμα γραφής του Ναπολέοντα ήταν αντίθετο με την εξωτερική πολιτική του στις αρχές της δεκαετίας του 1850, όταν υιοθέτησε πιο σύγχρονες και προοδευτικές τάσεις, προκειμένου να υποσκάψει τις δύο μεγάλες απολυταρχικές αυτοκρατορίες, την τσαρική Ρωσία και την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Το 1854, ο Ναπολέων συμμαχίχθηκε με την Τουρκία στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο που είχε ξεσπάσει το 1853. Κατάφερε μάλιστα να προσεταιριστεί τόσο τη Μεγάλη Βρετανία όσο και την Αυστρία, καθώς αμφότερες, για δικούς τους ιστορικούς λόγους, επιθυμούσαν την ανάσχεση των προσπαθειών της Ρωσίας να επεκταθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (η οποία ήταν ήδη γνωστή ως «ο μεγάλος ασθενής»). Η σύρραξη επεκτάθηκε, και έμεινε γνωστή ως Κριμαϊκός Πόλεμος, καθώς οι σφοδρότερες μάχες έλαβαν χώρα στη Χερσόνησο της Κριμαίας, στη Μαύρη Θάλασσα (επί ρωσικού εδάφους), αν και η Αυστρία είχε στείλει επίσης στρατεύματα στη Βλαχία και τη Μολδαβία (τις δύο επαρχίες στα δυτικά της Κριμαίας, από την ένωση των οποίων θα προέκυπτε το κράτος της Ρουμανίας το 1859). Ο Κριμαϊκός Πόλεμος ήταν ένα φιάσκο, που κατέληξε σε εκατόμβες θυμάτων· συνολικά σκοτώθηκαν 750.000 στρατιώτες, οι περισσότεροι όχι στο πεδίο της μάχης, αλλά εξαιτίας ασθενειών και ανεπαρκούς περίθαλψης των τραυματιών τους. Σε αυτά τα προβλήματα οφείλεται κυρίως η επιτυχία της Φλόρενς Ναϊτινγκέιλ να πείσει τις αρχές να επιτρέψουν στις γυναίκες να υπηρετήσουν ως στρατιωτικές νοσοκόμες. Μια άλλη «σύγχρονη» εξέλιξη με σημαντικές άμεσες, αλλά και μακροχρόνιες, συνέπειες αφορούσε το ρόλο των δημοσιογράφων που έστελναν ανταποκρίσεις από το μέτωπο. Οι πολεμικοί ανταποκριτές είχαν πολλά να γράψουν για την ανικανότητα και την πλήρη αδιαφορία των ηγετών σχετικά με τη ζωή του απλού στρατιώτη. Η συμμετοχή νοσοκόμων και πολεμικών ανταποκριτών άλλαξε για πάντα τη μορφή του πολέμου.

Η Ρωσία βγήκε ταπεινωμένη από αυτή την περίπλοκη σύρραξη. Ο Νικόλαος Α' είχε πεθάνει το 1855, και ο διάδοχός του, Αλέξανδρος Β', απηύθυνε έκκληση για ειρήνη. Στη συνέχεια έθεσε σε εφαρμογή ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εσωτερικών μεταρρυθμίσεων. Το 1856 συνήλθε στο Παρίσι η σύνοδος των μεγάλων δυνάμεων, σε μια ύστατη προσπάθεια ενίσχυσης της ιδέας της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας, με τις συμμετέχουσες χώρες να αναγνωρίζουν την ανάγκη μιας ειρήνης που θα ικανοποιούσε πολυάριθμα ανταγωνιστικά συμφέροντα.

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η Συνθήκη των Παρισίων του 1856 δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση τα πιο αξιοσημείωτα γεγονότα του 19ου αιώνα, όμως έπαιξαν καταλυτικό ρόλο σε πολλές μεταγενέστερες εξελίξεις, κυρίως όσον αφορά την καλλιέργεια των συνθηκών για την ανάδειξη των νέων εθνών-κρατών. Η Συνθήκη των Παρισίων διευθέτησε τα ζητήματα που είχαν προκαλέσει τη σύρραξη, παράλληλα όμως αποκάλυψε τις σημαντικές αλλαγές στις σχέσεις των μεγάλων δυνάμεων. Ο Καβούρ, ως πρωθυπουργός του Βασιλείου Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, είχε συμμαχήσει με τις δυνάμεις που επιτέθηκαν στη Ρωσία, ελπίζοντας να επηρεάσει την κατεύθυνση αυτών των αλλαγών στη νέα ισορροπία ισχύος. Καθοριστικό ρόλο στους υπολογισμούς του είχαν οι επαφές του με τον Ναπολέοντα Γ'. Στο πνεύμα του ρεαλισμού που είχε επικρατήσει μετά το 1848, ο Καβούρ είχε συνειδητοποιήσει ότι χωρίς τη βοή-

θεια κάποιας μεγάλης δύναμης, εν προκειμένω της Γαλλίας, οι Ιταλοί δεν θα μπορούσαν να διώξουν τους Αυστριακούς από την Ιταλική Χερσόνησο. Ο Ναπολέων αποδέχθηκε πρόθυμος συνομιλητής, και ο Καβούρ του αποκάλυψε με πλήρη μυστικότητα τα σχέδιά του για την πρόκληση πολέμου με την Αυστρία. Ως εικοσάχρονος νέος, ο Ναπολέων Γ' (γ. 1808) είχε συμμετάσχει και στο παρελθόν σε συνωμοσίες κατά των Αψβούργων. Επιπλέον, όπως και ο διάσημος θεός του, ο Μέγας Ναπολέων, έβλεπε με συμπάθεια την ιδέα της εθνικής παλιγγενεσίας, λόγω της ιταλικής καταγωγής του. (Η ειρωνεία είναι ότι ο τόπος καταγωγής των Βοναπάρτηδων, η Κορσική, ποτέ δεν ενώθηκε με την Ιταλία και παρέμεινε υπό γαλλική εξουσία.)

Η ενοποίηση της Ιταλίας

Το 1859 ο Καβούρ κατάφερε να προκαλέσει την Αυστρία να κηρύξει πόλεμο στο Βασίλειο Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας και ο Ναπολέων, ενεργώντας βάσει της μυστικής συμφωνίας που είχε συνάψει με τον ηγέτη του Πεδεμοντίου, εκστράτευσε κατά της Ιταλίας. Σε δύο διάσημες μάχες, στη Ματζέντα και στο Σολφερίνο, οι συνασπισμένες δυνάμεις Γαλλίας και Πεδεμοντίου νίκησαν τους Αυστριακούς. Στη συνέχεια όμως, η κατάσταση εκτραχύνθηκε, τουλάχιστον από την οπτική του Ναπολέοντα. Όπως και το 1848, Ιταλοί στα νότια και ανατολικά της χερσονήσου, εμπνευσμένοι από την ήττα των Αυστριακών, εξεγέρθηκαν και ανέτρεψαν τις δικές τους κυβερνήσεις. Ο Ναπολέων δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να δοθεί η εντύπωση ότι ήταν ο ηθικός αυτουργός αυτών των επαναστάσεων, ειδικά από τη στιγμή που οι γαλλικές δυνάμεις είχαν στρατοπεδεύσει στη Ρώμη για να προστατεύσουν τον αντιδραστικό πάπα.

Ο Ναπολέων άφησε τον Καβούρ στα κρία του λουτρού, συνάπτοντας μυστική συνθήκη ειρήνης με τους Αυστριακούς, η οποία προέβλεπε μεν την παραχώρηση της Λομβαρδίας στο Βασίλειο Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, διατηρούσε όμως τη Βενετία υπό αυστριακό έλεγχο. Ο προδομένος Καβούρ, πιστεύοντας ότι είχε καταρρεύσει το μεγαλύτερο έργο του, σκέφτηκε να αυτοκτονήσει, όμως πέθανε τελικά από φυσικά αίτια ένα χρόνο αργότερα, το 1861, σε ηλικία 51 ετών. Όπως αποδείχθηκε, οι φλόγες του εθνικισμού που είχε βοηθήσει να ανάψουν δεν ήταν εύκολο να κατασβεστούν. Με διαδοχικά δημοψηφίσματα, οι εξεγερμένοι πληθυσμοί της Τοσκάνης, της Ρομάνια (ανατολικά της Τοσκάνης) και των μικρότερων ιταλικών κρατών στα νότια της Λομβαρδίας ψήφισαν συντριπτικά υπέρ της ένωσής τους με το Βασίλειο Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας.

Ο Πίος Θ', στον οποίο ανήκαν τα εδάφη της Ρομάνιας, αφόρισε οργισμένος τους ηγέτες των εξεγέρσεων, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Το 1860, αντιπρόσωποι των εν λόγω ιταλικών κρατών συναντήθηκαν στο Τορίνο, την πρωτεύουσα του Πεδεμοντίου, σχηματίζοντας το νέο κοινοβούλιο της διευρυμένης μοναρχίας με βασιλιά τον Βίκτορα Εμμανουήλ Β'. Οι Βρετανοί αναγνώρισαν αμέσως το νέο ιταλικό κράτος ως αδελφή φιλελεύθερη μοναρχία. Ο Ναπολέων επίσης αποδέχθηκε τελικά την αλλαγή καθεστώτος, όμως απαίτησε ως αντάλλαγμα την παραχώρηση της Σαβοΐας και της Νι-

καιας, δύο περιοχών στα γαλλοϊταλικά σύνορα που ανήκαν στο Βασίλειο Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, στη Γαλλία (αν και, ούτως ή άλλως, στην πλειονότητά τους οι κάτοικοι των δύο περιοχών είχαν ταχθεί με δημοψηφίσματα υπέρ της ένωσης με τη Γαλλία και όχι με την Ιταλία).

Αυτό ήταν μόνο ένα πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της ενοποίησης της Ιταλικής Χερσονήσου. Οι ιταλικές περιοχές που δεν είχαν ενταχθεί στο νέο βασίλειο ήταν τα εναπομείναντα παπικά κράτη και το βασίλειο των Δύο Σικελιών στον Νότο, με πρωτεύουσα τη Νάπολη και βασιλιά ένα Βουρβώνο. Τα επόμενα βήματα ήταν ακόμα πιο δραματικά, και αυτήν τη φορά τις εξελίξεις προκάλεσε ο Γκαριμπάλντι, ο οποίος συγκρότησε το εθελοντικό στρατιωτικό σώμα των Γαριβαλδινών (γνωστών και ως ερυθροχιτώνων) και, σε μια εκστρατεία που έμοιαζε στην αρχή καταδικασμένη, αλλά κατέληξε σε μια εκπληκτική νίκη, προήλασε από τη Σικελία προς τα βόρεια της Ιταλικής Χερσονήσου, συγκεντρώνοντας καθ' οδόν όλο και περισσότερους οπαδούς. Το διεφθαρμένο και μισητό από το λαό βασίλειο των Δύο Σικελιών κατέρρευσε.

Η απειλή μιας καταστροφικής σύγκρουσης ανάμεσα στους επαναστάτες ρεπουμπλικανούς του Γκαριμπάλντι και τους μετριοπαθείς φιλομοναρχικούς του Καβούρ ή, ακόμα χειρότερα, μιας σύγκρουσης με τα γαλλικά στρατεύματα, που εξακολουθούσαν να προστατεύουν τον πάπα στη Ρώμη, ήταν ορατή. Οι συγκρούσεις αυτές αποτράπηκαν όμως, κυρίως διότι ο Γκαριμπάλντι, αν και ορκισμένος εχθρός των απανταχού βασιλέων, αναγνώρισε τον Βίκτορα Εμμανουήλ και δεν επέμεινε στην εγκαθίδρυση δημοκρατίας. Ορισμένοι οπαδοί του ένωσαν προδομένοι αρχικά, όμως στη συνέχεια μιμήθηκαν το παράδειγμά του. Σε μια φωτογραφία που προβλήθηκε έντονα στον Τύπο της εποχής εμφανίζεται ο Γκαριμπάλντι να μοιράζεται με το βασιλιά του Πεδεμοντίου την ίδια άμαξα, καθώς αυτή διασχίζει τους δρόμους της Νάπολης υπό τις ζητωκραυγές των κατοίκων της πόλης. Το 1861 είχε συνεπώς ενοποιηθεί το μεγαλύτερο τμήμα της Ιταλίας, με εξαίρεση τη Βενετία στα βορειοανατολικά, που παρέμενε υπό αυστριακή κατοχή, και την περιοχή πέριξ της Ρώμης, που τελούσε υπό παπική δικαιοδοσία. Οι δύο αυτές περιοχές ενώθηκαν τελικά με την Ιταλία το 1866 και το 1871, αντίστοιχα, όταν ολοκληρώθηκε και η ενοποίηση της Γερμανίας.

Η ενοποίηση της Γερμανίας

Η ενοποίηση της Ιταλίας ενέπνευσε τους εθνικιστές σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, όμως το σημαντικότερο γεγονός ήταν η ενοποίηση της Γερμανίας. Η γερμανική ενοποίηση ακολούθησε διαφορετική πορεία από την ιταλική, κυρίως λόγω του ρόλου που διαδραμάτισε η μεγάλη στρατιωτική δύναμη της Πρωσίας, η οποία ταπείνωσε διαδοχικά την Αυστρία και τη Γαλλία σε συρράξεις τις οποίες οι Πρώσοι χειρίστηκαν με μαεστρία. Ο Μπίσμαρκ είχε γίνει πρωθυπουργός της Πρωσίας το 1862, ένα χρόνο μετά την ιταλική ενοποίηση, σε μια περίοδο σύγκρουσης του βασιλιά της Πρωσίας με το φιλελεύθερο κοινοβούλιο, κυρίως με αφορμή το ζήτημα της αναδιοργάνωσης και αναβάθμισης του πρωσικού στρατού.

Ο Μπίσμαρκ ήταν πρωτίστως αφοσιωμένος στο βασιλιά του, γνωστός ως συντηρητικός ανατολικός (λόγω της καταγωγής του από την περιοχή ανατολικά του ποταμού Έλβα) και εχθρός των μετριοπαθών φιλελεύθερων επιχειρηματιών που προέρχονταν κυρίως από τις δυτικές περιοχές της Πρωσίας. Είχε το αυστηρό ύφος της πρωσικής γαιοκτητικής αριστοκρατίας των Γιούνκερ και ήταν επίσης γνωστός για τη σιδερένια θέληση και την τεράστια αυτοπεποίθησή του. Περισσότερο και από τον Καβούρ, ο Μπίσμαρκ δεν έτρεφε την παραμικρή συμπάθεια για τους επαναστάτες, τους ρεπουμπλικανούς, τους ριζοσπάστες δημοκρατικούς και τους σοσιαλιστές. Παρότι τελικά αναγνωρίστηκε ως σύμβολο της γερμανικής ενοποίησης, ήταν αφοσιωμένος κυρίως στην Πρωσία, το βασιλιά της και την αριστοκρατία των Γιούνκερ· αντιμετώπιζε πολλούς γερμανούς εθνικιστές με καχυποψία λόγω της αστικής καταγωγής και των αριστερών ιδεών τους. Επιπλέον, ως τυπικός προτεστάντης της πρωσικής αριστοκρατίας, θεωρούσε ότι το αίτημα ορισμένων εθνικιστών για την ενοποίηση όλων των γερμανόφωνων περιοχών, περιλαμβανομένων των πολυάριθμων καθολικών του γερμανικού Νότου, ήταν απειλή για τον προτεσταντισμό.

Ο Μπίσμαρκ κατάφερε να επικρατήσει των φιλελευθέρων του πρωσικού κοινοβουλίου την περίοδο 1862-1866, συλλέγοντας απευθείας από το λαό τους φόρους που οι βουλευτές αρνούνταν να εισπράξουν επίσημα. Ο πληθυσμός της Πρωσίας συμμορφώθηκε υπάκουα, υπογραμμίζοντας τις αδυναμίες του γερμανικού φιλελευθερισμού. Με τα έσοδα από τη φορολογία, ο πρωσικός στρατός ενισχύθηκε αριθμητικά και εξοπλιστικά. Στις συγκρούσεις του με τους φιλελεύθερους, ο Μπίσμαρκ εξύμνησε απροκάλυπτα τη *Macht*, δηλαδή τη δύναμη του πρωσικού κράτους· σύμφωνα με έναν διάσημο (ή διαβόητο) αφορισμό του, «τα ζητήματα της εποχής δεν θα λυθούν με ομιλίες και απόλυτες πλειοψηφίες—αυτό ήταν το μεγάλο σφάλμα του 1848 και του 1849—, αλλά με αίμα και σίδηρο». Την εποχή εκείνη έφτασε στο απόγειό της η γερμανικής εμπνεύσεως ιδέα της *Realpolitik* (της πολιτικής του ρεαλισμού): τέλος πια στα ανεφάρμοστα ιδεώδη περί ανθρωπίνων κινήτρων, είχε έρθει η εποχή του ρεαλισμού, που χρησιμοποιούσε την ωμή ισχύ για να προστατεύσει και να επαυξήσει τη δύναμη του κράτους. Κανένας ηθικός κώδικας δεν είχε εφαρμογή στις διακρατικές σχέσεις.

Στην ενοποίηση της Γερμανίας ο Μπίσμαρκ αποδείχθηκε οξυδερκής, ραδιούργος και ανελέητος. Στην αρχή, η επεκτατική πολιτική του ήταν συγκρατημένη και αφορούσε τη διένεξη με τη Δανία για την τύχη των αμφισβητούμενων επαρχιών Σλέσβικ και Χόλσταϊν, που είχαν ανάμεικτο γερμανικό και δανικό πληθυσμό. Ο Μπίσμαρκ κατάφερε να αποσπάσει την υποστήριξη της Αυστρίας, και οι συνασπισμένες πρωσικές και αυστριακές δυνάμεις νίκησαν εύκολα τους Δανούς. Στη συνέχεια όμως, εκμεταλλεύτηκε με πανουργία τις διαφωνίες ανάμεσα στην Πρωσία και την Αυστρία για το μέλλον των δύο γειτονικών επαρχιών, ενώ παράλληλα προέβη σε διπλωματικές ενέργειες για να εξασφαλίσει την απομόνωση της Αυστρίας από τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Οι αυστριακοί ηγέτες, μόλις κατάλαβαν τι συμβαίνει, νιώθοντας αδικημένοι και εξαπατημένοι, απέσπασαν την υποστήριξη της πλειοψηφίας της Γερμανικής Συνομοσπονδίας στη διένεξη της Αυστρίας με την Πρωσία. Μάταια όμως. Ο αριθμητικά

Χάρτης 6.1 Η ενοποίηση της Ιταλίας.

ανώτερος και καλύτερα εξοπλισμένος πρωσικός στρατός νίκησε κατά κράτος το 1866 τα συνασπισμένα στρατεύματα της Αυστρίας και της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, στη σύρραξη που έμεινε γνωστή ως Πόλεμος των Επτά Εβδομάδων. Αμέσως ο Μπίσμαρκ άρχισε ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις, ενώ οι άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν είχαν ακόμη συνέλθει από το σοκ. Με βάση τη συνθήκη, η Πρωσία προ-

Χάρτης 6.2 Η ενοποίηση της Γερμανίας.

σάρτησε άμεσα τις επαρχίες Σλέσβικ-Χόλσταϊν, καθώς και το Βασίλειο του Αννοβέρο. Το επόμενο έτος, το 1867, ο Μπίσμαρκ ίδρυσε τη Βορειογερμανική Συνομοσπονδία, που απαρτιζόταν από τη διευρυμένη Πρωσία του 1866 και άλλα είκοσι ένα μικρότερα γερμανικά κράτη. Σύμφωνα με το σύνταγμα της νέας Συνομοσπονδίας, πρόεδρος θα ήταν ο πρώσος μονάρχης, ενώ η Κάτω Βουλή (Reichstag) θα αναδεικνυόταν με την καθολική ψήφο των ενήλικων ανδρών. Ο Μπίσμαρκ κατέπληξε και εξόργισε τόσο

τους πρώην υποστηρικτές του, τους αριστοκράτες Γιούνκερ, όσο και τους παλαιούς φιλελεύθερους αντιπάλους του, όμως κέρδισε και την υποστήριξη των γερμανών δημοκρατών και σοσιαλιστών, οι οποίοι μέχρι τότε ήταν οι πιο φανατικοί αντίπαλοί του.

Οι αδρές ομοιότητες μεταξύ της γερμανικής και της ιταλικής ενοποίησης ήταν προφανείς, όμως πολύ σύντομα αναδείχθηκε μία πολύ μεγάλη διαφορά, καθώς ο Ναπολέων θα ερχόταν πολύ σύντομα αντιμέτωπος με το «δόγμα των εθνοτήτων». Ο Μπίσμαρκ κατάφερε όχι μόνο να προκαλέσει τη σύγκρουση με τη Γαλλία, αλλά και να δημιουργήσει την εντύπωση στα μικρότερα γερμανικά κράτη ότι αυτή η χώρα είχε αδικοπραγήσει πρώτη, συσπειρώνοντας έτσι τα γερμανικά κράτη στο πλευρό της Πρωσίας στον πόλεμο που θα ακολουθούσε. Και πάλι ο Μπίσμαρκ κινήθηκε με αστραπιαία ταχύτητα και αποτελεσματικότητα· αφού απομονώθηκε διπλωματικά, η Γαλλία ηττήθηκε και στο πεδίο της μάχης από την Πρωσία σε διάστημα ολίγων εβδομάδων, αν και οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν τυπικά λίγους μήνες ακόμα.

Μετά τον πόλεμο, στη λαμπερή Αίθουσα των Κατόπτρων στο παλάτι των Βερσαλλιών ανακηρύχθηκε η νέα Γερμανική Αυτοκρατορία ή Ράιχ. Ο πρώτος βασιλιάς δέχθηκε τον τίτλο του Κάιζερ (αυτοκράτορα), ενώ η Αυτοκρατορία απέκτησε ένα σύνταγμα βασισμένο σε αυτό της Βορειογερμανικής Συνομοσπονδίας. Ο Μπίσμαρκ απαίτησε την εκχώρηση της Αλσατίας και μεγάλου τμήματος της Λωραίνης στη Γερμανία, δύο περιοχών στα νοτιοδυτικά σύνορά της τις οποίες οι στρατηγοί του θεωρούσαν ζωτικές για τη μελλοντική άμυνα του νέου γερμανικού Ράιχ. Επίσης επέβαλε στη Γαλλία την καταβολή αποζημίωσης 5 δισεκατομμυρίων φράγκων στη Γερμανία, ως υπεύθυνη για το ξέσπασμα του πολέμου. Το ύψος της αποζημίωσης ήταν κολοσσιαίο και ξεπερνούσε κατά πολύ τις υποχρεώσεις της Γαλλίας μετά την πρώτη ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλό. Η δε Ιταλία, που είχε ήδη προσαρτήσει τη Βενετία το 1866 μετά την ήττα της Αυστρίας, ανέλαβε τον έλεγχο και των υπόλοιπων παπικών κρατών, καθώς τα εκεί σταθμευμένα γαλλικά στρατεύματα είχαν μετακινηθεί στα βόρεια σύνορα της Γαλλίας. Στον εξοργισμένο πάπα απέμεινε μια μικρή έκταση στη Ρώμη, που αποτελεί έκτοτε την έδρα της παπασύνης.

Το Παρίσι είχε περικυκλωθεί από τους Πρώσους. Ενώσω οι διαπραγματεύσεις για την τελική ειρήνη συνεχίζονταν, η γαλλική πρωτεύουσα θα γινόταν θέατρο εξεγέρσεων και ενός αποτρόπαιου εμφύλιου πολέμου, τον οποίο θα εξετάσουμε στο Κεφάλαιο 8.

Πρόσθετη Βιβλιογραφία

To Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (2006) του Benedict Anderson καλύπτει πολύ ευρύτερη θεματολογία από τον εθνικισμό και έχει ασκήσει τεράστια επιρροή. Βλ. επίσης Eric Hobsbawm (2012), *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*.

Για το γενικότερο διπλωματικό υπόβαθρο της ενοποίησης της Ιταλίας και της Γερμανίας, βλ. David M. Goldfrank (1994), *The Origins of the Crimean War*. Το Florence

Nightingale: The Making of an Icon (2008) του Mark Bostridge είναι ογκώδες (650 σελίδες), όμως περιγράφει εύστοχα και γλαφυρά τη ζωή και την εποχή μιας εκπληκτικής προσωπικότητας.

Για άλλες συναφείς με την εποχή βιογραφίες, βλ. G.O. Kent (1978), *Bismarck and his Times*· Denis Mack Smith (1983), *Cavour: A Biography*· Christopher Hibbert (2008), *Garibaldi: Hero of Italian Unification*.

Προτείνονται επίσης τα εκτενή κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στην ενοποίηση της Γερμανίας και στο ιστορικό της υπόβαθρο στα James J. Sheehan (1989), *German History, 1770-1866* και Gordon Craig (1978), *Germany, 1866-1945*.

Για τα ζητήματα της φυλής και του ρατσισμού τον 19ο αιώνα, βλ. Ivan Hannaford (1996), *Race: The History of an Idea in the West*.